

УДК 343.326

*Скулиш Євген Деонізієвич* –  
доктор юридичних наук, професор,  
заслужений юрист України;  
*Ірха Юрій Богданович* –  
науковий консультант судді  
Конституційного Суду України

## ЕКСТРЕМІЗМ ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ ЗАГРОЗ БЕЗПЕЧНОМУ ІСНУВАННЮ ЛЮДИНИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У ХХІ СТ.

*Висвітлено проблеми поширення екстремізму у світі. Здійснено аналіз практики окремих міжнародних організацій та іноземних держав щодо протидії екстремізму. Розкрито загрози, які зумовлює екстремізм для людини, суспільства й держави. Сформульовано пропозиції відносно формування національних систем протидії екстремізму.*

**Ключові слова:** екстремізм; міжгруповий конфлікт; протидія екстремізму; захист прав і свобод людини, суспільства та держави; національна безпека.

*Щоразу, коли ви переживаєте кризу, знайдуться екстремісти, які захочуть скористатися цією ситуацією.*

**Король Йорданії Абдалла II**

Етнічне, культурне, релігійне, мовне, ідеологічне та національне розмаїття людства є унікальним фактором його розвитку, що дає змогу індивідам об'єднуватися за певними ознаками в стійкі групи, виробляти спільні цінності та соціальні норми, розвиваючись і захищаючи себе та власні здобутки в різних сферах суспільного життя. Вхідження до певної соціальної групи є об'єктивним процесом самоідентифікації особи, наслідком еволюції соціуму. Групова приналежність формує в кожного індивіда почуття «ми», що надає впевненості у власній безпеці та здатності до колективного

захисту прав і свобод за допомогою ресурсів групи. Водночас таке розмаїття є джерелом виникнення соціальних конфліктів, особливо міжгрупових, що, як свідчить історія, неодноразово призводили та призводять до численних людських жертв, знищення певних прошарків населення або навіть націй.

Незважаючи на те, що ми живемо у XXI ст. – у час, коли загальноновизнаною є необхідність побудови держави на демократичних засадах урядування, усебічного й повного захисту та реалізації прав і свобод людини та громадянина, дотримання принципу верховенства права, у світі виникає дедалі більше міжгрупових конфліктів. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, глобалізація значно ускладнили соціальну структуру суспільства, спричинивши зростання його диференціації. Різні соціальні групи дедалі частіше намагаються неправовим шляхом здобути домінантне становище, зберегти або примножити свої активи, розширити сферу впливу, побудувати власний «ідеальний» світ. З огляду на це, вони вдаються до ініціювання або загострення суперечностей у межах концептів «свій – чужий», «ми – вони», «друг – ворог».

Ступивши на шлях відкритого протиборства, сторони конфлікту вдаються до застосування насильства щодо своїх опонентів, прагнучи до їх остаточного фізичного або духовного знищення. Так, у суспільстві, особливо в середовищі учасників конфлікту, формуються установки, що виправдовують насильство. Екстремістські методи та способи боротьби пропагуються як найбільш дієві для подолання соціального конфлікту. У комплексі із соціально-економічними проблемами та політичною нестабільністю поширення екстремістських ідеологій і практик здатне суттєво зашкодити реалізації прав, свобод людини та громадянина, призупинити розвиток суспільства й держави.

За своєю природою екстремізм є складним соціально-політичним і правовим феноменом. Саме тому він став об'єктом вивчення фахівців у галузях філософії, психології, соціології, політології, юриспруденції. В Україні це явище розкрито в працях В. Боярова, Є. Васильчука, Д. Веденєєва, Л. Веденєєвої,

М. Паламарчука, Б. Петренко, Е. Расюка, І. Рижова,  
М. Розумного, А. Франзуза та ін.

Оскільки екстремісти виявилися здатними швидко змінювати власну тактику й стратегію, створювати стійкі угруповання, адаптуватися до легальних антиекстремістських заходів, залишається актуальною потреба в поглибленому науковому вивченні сутності екстремізму, причин та умов його появи й поширення, а також факторів, що сприяють залученню громадян до екстремістської діяльності. На нашу думку, своєчасне вироблення національних механізмів протидії екстремізму можливе за умови дослідження наслідків його впливу на соціально-політичну ситуацію в державі та світову практику протидії цьому протиправному явищу, що й стало предметом нашого наукового пошуку.

Забезпечення безпечного розвитку та захисту людини, суспільства й держави, як і їх знищення або порушення прав і свобод людини та громадянина екстремістами, відбуваються в одних і тих самих соціальних умовах. Ці процеси взаємопов'язані: чим якісніше індивід може реалізувати власний потенціал, захистити права та свободи, а також чим більше він довіряє державі, тим менше існує передумов для виникнення й поширення екстремізму в соціумі. Органи публічної влади, їх посадові та службові особи в межах наданих їм повноважень, а також інститути громадянського суспільства вживають різноманітні заходи щодо розбудови демократичної, правової та соціальної держави. Водночас щодня їм протистоять екстремістські угруповання, що намагаються нівелювати цивілізаційні здобутки певного народу.

Небезпека екстремізму, як зазначає О. Писаренко, полягає в тому, що, оперуючи простими й зрозумілими для пересічних людей поняттями та схемами, він здатний сформувати відповідну масову свідомість, маніпулюючи нею. За зовнішньою простотою запропонованих ним шляхів розв'язання проблем криється прагнення підмінити існуючі закони, системи морально-етичних цінностей і культурних норм [1, с. 241].

У державі може існувати багато екстремістських угруповань різного спрямування або таких, що підтримують

однакову ідеологію. Вони, хоча й загрожують правам і свободам громадян, однак реально вплинути на зовнішню та внутрішню політику держави не в змозі. Проте зовсім інша ситуація виникає, коли такі угруповання об'єднуються навколо лідера (лідерів) заради досягнення певної мети або стають частиною міжнародного екстремістського руху чи заручаються його підтримкою. До того ж, особливо небезпечною є підтримка екстремістських угруповань іноземними державами та їхніми спецслужбами. За наведених обставин екстремісти перетворюються на силу, здатну кинути виклик суспільству й державі, поставити під сумнів легітимність та істинність багатьох суспільних інститутів.

Метою нашого дослідження є висвітлення сучасних небезпек, які становить екстремізм для людини, суспільства та держави. Для реалізації зазначеної мети необхідно: встановити ключові підходи до визначення терміна «екстремізм»; з'ясувати сутність екстремізму та загрози, які він становить для людини, суспільства й держави; дослідити міжнародні стандарти протидії екстремізму та практику окремих держав у цій сфері; виробити рекомендації щодо покращення механізму протидії екстремізму на національному та міжнародному рівнях.

Кількість проявів екстремізму в державі, їхня географія, рівень підтримки екстремістів населенням та заходи щодо протидії їхньої діяльності є індикатором стану соціального напруження, дієвості демократичних інститутів, зрілості громадянського суспільства. Екстремізм завжди супроводжується порушенням прав і свобод людини та громадянина. Залежно від напрямку своєї діяльності екстремісти фактично намагаються: 1) у нелегітимний спосіб змінити суспільний або конституційний устрій; 2) нав'язати стандарти власного мислення; 3) змінити наявний та схвалений абсолютною більшістю спосіб життя, систему освіти, релігійну приналежність, правовий порядок; 4) нівелювати цивілізаційні досягнення; 5) повністю підкорити, а іноді й ліквідувати ворогів (явних чи удаваних), які «перешкоджають» побудові ідеального (за уявленнями екстремістів) світу.

Екстремізм загрожує не лише окремим суспільним групам. За відповідних внутрішніх і зовнішніх умов він здатний знищити державність і/або духовність народу, перетворити наявні

суспільні відносини на хаос, у якому правота позиції визначається суто рівнем сили (фізичної, психологічної), яку сторона може застосувати відносно опонента.

Вибір екстремістської ідеології зумовлений відповідним способом мислення, що формується у свідомості індивіда самостійно або нав'язується йому ззовні. Екстремізм стає частиною світогляду людини, ґрунтуючись на політичних, економічних, релігійних, культурних, мовних, національних чи інших переконаннях, завдяки чому набуває конкретної форми вираження. Керуючись сформованими установками, екстремісти визначають своїх «друзів», «спільників», «ворогів», способи і методи доведення власних переконань і боротьби з інакодумцями.

Поширення екстремістських ідей призводить до корозії суспільно-політичного та соціального життя загалом, спричиняючи «розмивання» державних інститутів, покликаних забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод людини та громадянина [2, с. 231]. На думку Ф. Васильєва, особливостями сучасного екстремізму є: збільшення його масштабності, перетворення окремих екстремістських угруповань на впливові структури політичного життя; посилення жорстокості й безоглядності дій екстремістів; розмаїття форм екстремістської діяльності; використання новітніх технічних досягнень, засобів масового ураження (компонентів хімічної, бактеріологічної зброї, радіоактивних матеріалів); прагнення досягнути суспільного резонансу, залякування населення. Автор акцентує увагу на зміцненні інформаційного, тактико-стратегічного, фінансового, ідеологічного, психологічного, ресурсного взаємозв'язку екстремістських угруповань в окремих країнах і на міжнародному рівні. До того ж, він стверджує, що активізація зовнішньої міграції стимулює долучення до екстремізму представників іноземних держав [3].

Фактори поширення екстремізму є надзвичайно різними та залежать від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Так, Ю. Бубнов виокремлює чотири передумови поширення екстремізму: 1) економічна – фінансова криза, падіння життєвого рівня населення, зупинення роботи підприємств, зростання безробіття; 2) політична – криза влади, що виявляється, з одного

боку, у підвищенні агресивності щодо інакодумців, а з іншого – у нездатності влади послідовно та професійно забезпечувати порядок і стабільність у суспільстві, відсутність або слабкість «правового поля», що призводить до зневіри людей у силі закону та визначення пріоритету закону сили; 3) соціальна – посилення соціального розшарування в суспільстві, поява багатих, які зробили власні статки в явно незаконний спосіб, збільшення кількості бідних, які не бажають або нездатні прогодувати себе та власні сім'ї (така ситуація призводить до виправдання насильницького відчуження «награваних багатств», оскільки виникає ілюзія відновлення справедливості); 4) духовна – моральне та духовне падіння суспільства й особистості, знецінення традиційних устоїв, наявних цінностей [4].

На думку Т. Пілюгіної, до тих пір, поки суспільство буде перебувати в кризовому стані та в умовах нестабільності через відсутність ефективного державного механізму управління країною, соціальна дезорієнтація певної частини громадян безупинно породжуватиме екстремізм. Вона вважає, що стабільність сучасного суспільства можлива тільки за наявності світоглядної єдності населення, що передбачає збіг економічного, морального й правового аспектів світорозуміння людей, які живуть в одну епоху і в одному соціальному просторі [2, с. 232].

Хоча загальна природа екстремізму є відомою, у кожній державі існують відповідні передумови для виникнення та поширення екстремістських ідеологій, діяльності екстремістських угруповань, що зумовлює потребу в постійному вивченні численних соціальних процесів у суспільстві. Так, дослідження проблем радикалізації та насильницького екстремізму у Великій Британії дало змогу фахівцям спецслужби MI5 відзначити основні критерії розуміння причин та умов їх виникнення та поширення в цій державі.

Зокрема, у доповіді вказаних фахівців зазначено, що особи, залучені до насильницького екстремізму у Великій Британії, мають різну освіту, кваліфікацію та, як правило, є «демографічно непримітними»; багато таких осіб мають «слабкі місця», що зумовлюють їхню потенційну схильність до радикалізації; одним із чинників такої радикалізації є матеріали, що

розповсюджуються через засоби масової інформації, зокрема мережу Інтернет. Водночас фахівці зауважують, що саме особиста взаємодія людей є визначальним фактором залучення індивідів до насильницьких екстремістських мереж (угруповань). Опинившись у цій мережі (угрупованні), особа не може легко з неї вийти через вплив потужних соціально-психологічних процесів, спрямованих на її утримання всередині такої групи. Проте, незважаючи на це, особи можуть залишити й залишають екстремістські мережі (угруповання) [5].

Загалом екстремізм є особливою формою свідомості індивідів, специфічним способом мислення, здатним до самовідтворення за різних соціальних, економічних, політичних умов тощо. Науковці з Орегонського університету, Белградського університету та Національного інституту освіти, розташованого в місті Сінгапур, проаналізувавши основні екстремістські угруповання в семи регіонах світу, виокремили 16 патернів (моделей) екстремістського мислення, серед яких: потреба в нетрадиційних та екстремальних заходах; переконання, що можливості відповідної групи стосовно досягнення законних вимог блокуються; звеличення попередніх досягнень певної спільноти; месіанство, концепція «світлого майбутнього»; очікування надприродного втручання; імперативне відчуття необхідності знищення зла та/або повного очищення світу від зла; прославляння смерті в ім'я справи; віра в покликання або обов'язок убивати чи вести наступальну війну; макіавеллізм у служінні «священному»; дегуманізація та демонізація опонентів; концепція сучасного світу як катастрофи для людства; сприйняття наявної влади як нелегітимної [6].

Небезпека екстремізму визнана на міжнародному рівні досить давно. Ще у 2003 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію «Загрози екстремістських партій та рухів для демократії в Європі» № 1344, у якій визначила екстремізм як одну з форм політичної діяльності, що явно чи приховано відкидає принципи парламентської демократії і здебільшого базує власну ідеологію, політичну практику та діяльність на засадах нетерпимості, винятковості, ксенофобії, антисемітизму й ультранаціоналізму. У вказаній резолюції

зауважено, що в умовах соціального невдоволення екстремізм пропонує прості, стереотипні рішення як відповіді на тривогу та невизначеність, притаманні певним соціальним групам в умовах суспільних змін. Водночас екстремісти покладають відповідальність за існуючі труднощі на окремих представників влади або певну частину населення [7].

З метою запобігання та протидії екстремістській діяльності між державами – членами Шанхайської організації співпраці 15 червня 2001 р. було укладено Шанхайську Конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, у якій уперше на міжнародному рівні закріплено визначення терміна «екстремізм». Згідно з положеннями цієї Конвенції, екстремізмом є будь-які діяння, спрямовані на насильницьке захоплення чи утримання влади, а також насильницька зміна конституційного ладу держави, посягання на громадську безпеку, зокрема організація із зазначеною метою незаконних збройних формувань чи участь у них, що переслідуються в кримінальному порядку відповідно до національного законодавства держав – сторін зазначеної Конвенції [8].

Питання екстремізму висвітлено й у Модельному законі щодо протидії екстремізму, прийнятому 14 травня 2009 р. на засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав [9]. Особливістю цього акта є те, що в ньому розмежовано екстремізм та екстремістську діяльність.

Так, екстремізм визначено як посягання на засади конституційного ладу та безпеку держави, а також порушення прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, здійснені внаслідок заперечення правових і/або інших загальноприйнятих норм і правил соціальної поведінки. Екстремістську діяльність у вказаному акті запропоновано розглядати як діяльність громадського або релігійного об'єднання, засобу масової інформації чи іншої організації, фізичної особи з планування, організації, підготовки або здійснення діянь, спрямованих, зокрема, на: 1) насильницьку зміну засад конституційного ладу, порушення територіальної цілісності й суверенітету держави, розпалювання соціальної, расової, національної або релігійної ворожнечі; 2) пропаганду

винятковості, переваг або, навпаки, неповноцінності людини (соціальної групи) за ознакою її соціальної, расової, національної, етнічної, релігійної або мовної приналежності чи ставлення до релігії; 3) порушення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина залежно від соціальної, расової, національної, етнічної, релігійної або мовної приналежності чи ставлення до релігії; 4) перешкоджання реалізації громадянами їхніх виборчих прав і права на участь у референдумі або порушення таємниці голосування, поєднане з насильством чи погрозою його застосування; 5) перешкоджання законній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, громадських і релігійних об'єднань, інших організацій, їхніх посадових осіб, здійснене із застосуванням насильства або погрозою його застосування, а також насильницькі дії чи погроза їх здійснення стосовно близьких осіб зазначених посадових осіб із метою перешкоджання законній діяльності останніх, примусу до зміни характеру такої діяльності або помсти за її здійснення.

Уважаємо, що визначення екстремізму та екстремістської діяльності, закріплені в Шанхайській Конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом і Модельному законі щодо протидії екстремізму, не розкриває сповна сутності цього явища. На нашу думку, зазначені акти спрямовані передусім на протидію політичному екстремізму, поширеному в державах, представники яких розробляли ці акти, і зумовленому жорсткими діями органів державної влади задля забезпечення суверенітету й територіальної цілісності таких держав, а також наявного в них політичного режиму. Відомі численні випадки, коли в зазначених країнах заборонялися демократичні протести з раціональними закликами до зміни державної політики чи способів і методів її здійснення, а учасників і лідерів відповідних рухів визнавали екстремістами та притягували до юридичної відповідальності, зокрема кримінальної.

Так, на думку В. Лунеева, криміналізація екстремізму в Російській Федерації відкрила необмежені можливості для переслідування інакодумців, зокрема молоді [10, с. 392]. Характеризуючи екстремізм у сучасній Російській Федерації, фахівці зазначають, що він виконує функцію «страшилки», яку

використовує політичний режим перед виборами. Вони переконані, що інакодумці є ідеальним об'єктом для нападу задля відвернення уваги від влади, що не здатна розв'язати жодної соціальної проблеми. Водночас фашисти (нацисти) є соціальною базою, «резервом вищого командування» в боротьбі з імовірною «помаранчевою революцією» [11].

Аналіз міжнародного права та законодавства окремих країн дає змогу стверджувати, що в демократичних державах змінюється підхід до розуміння екстремізму. В основоположних документах іноземних держав щодо забезпечення національної безпеки засуджуються прояви саме насильницького екстремізму (violent extremism) та передбачається переслідування учасників відповідних екстремістських угруповань. Про це йдеться, зокрема, в американській стратегії «Empowering local partners to prevent violent extremism in the United States», великобританській стратегії «Prevent Strategy», а також в останніх документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її інститутів.

У Резолюції «Світ проти насильства та екстремізму» від 18 грудня 2013 р. № 68/127 Генеральна Асамблея ООН засуджує цілеспрямовані напади на цивільне населення, особливо жінок і дітей, зокрема напади войовничих екстремістів; рекомендує державам об'єднатися в боротьбі проти насильницького екстремізму в усіх його формах і проявах, а також проти міжконфесійного насильства; закликає держави виявляти повагу до прав і свобод людини та громадянина, їх захист, а також дотримання принципу верховенства права під час боротьби з насильницьким екстремізмом [12].

У Резолюції Ради ООН з прав людини «Права людини і попередження насильницького екстремізму та боротьба з ним» від 2 жовтня 2015 р. № 30/15 зазначено, що: акти, методи та практика насильницького екстремізму в усіх формах і проявах є діяльністю, спрямованою на підлив здійснення прав людини й основних свобод, порушення територіальної цілісності та безпеки держав і дестабілізацію легітимно сформованих органів влади; міжнародному співтовариству варто зробити необхідні кроки для зміцнення співпраці щодо запобігання насильницького екстремізму й боротьби з ним; держави несуть відповідальність

за діяльність, пов'язану із запобіганням і припиненням насильницького екстремізму й тероризму в усіх формах та проявах на територіях, що перебувають під їхньою юрисдикцією. Така діяльність має здійснюватись у повній відповідності з міжнародно-правовими зобов'язаннями держав, а також із дотриманням належної правової процедури та принципу верховенства права [13].

Зусилля світового співтовариства щодо протидії екстремістській діяльності не обмежуються лише ухваленням міжнародних документів відповідними організаціями. Ураховуючи небезпеку, яку становлять екстремісти для людини, суспільства й держави, стрімку радикалізацію індивідів у багатьох регіонах світу, незалежно від матеріального рівня життя населення, відсутність єдності позицій щодо міжнародної протидії екстремістській та терористичній діяльності, регіональні лідери в межах виконання відповідних міжнародних документів та домовленостей організовують під своєю егідою зустрічі задля пошуку оптимальних методів і способів боротьби з екстремізмом.

Так, 9–10 грудня 2014 р. в Ісламській Республіці Іран (м. Тегеран) відбулася перша Міжнародна конференція «Світ проти насильства та екстремізму» за участі представників понад 50 держав. За результатами її роботи було ухвалено декларацію та план дій, у яких ООН рекомендовано запровадити відзначення Дня світу проти насильства та екстремізму (щорічно 18 грудня), а також зазначено, що насильство та насильницький екстремізм є глобальними викликами, вони не можуть і не повинні асоціюватися з певною релігією, національністю, цивілізацією, культурою, расою чи етнічною групою. Протидія цим явищам і їх викорінення вимагають твердої рішучості й взаємодії всіх членів міжнародного співтовариства [14].

Започаткований в Ісламській Республіці Іран міжнародний діалог продовжився в Сполучених Штатах Америки, де в м. Нью-Йорк з 17 до 19 лютого 2015 р. відбувся Саміт із протидії насильницькому екстремізму, у якому взяли участь представники 100 країн світу, 20 міжнародних організацій, 120 громадських організацій. Під час цього саміту американський Президент Сполучених Штатів Америки Б. Обама заявив, що бідність сама

по собі не спричиняє тероризм, однак виснаження, приниження та втрата надії через несправедливість і корупцію стимулюють формування в людей, особливо в молоді, образів, які використовують терористи, зокрема на Близькому Сході та в Північній Африці [15].

11–12 червня 2015 р. в Австралії (м. Сідней) було проведено Регіональний саміт із протидії насильницькому екстремізму, під час якого Генеральний прокурор Австралії вказав, що проблема протидії екстремістській пропаганді, зокрема в мережі Інтернет, не може бути розв'язана зусиллями лише однієї нації. Вирішення цього глобального питання потребує інтенсивної співпраці між державами регіону на основі довіри та спільної відповідальності [16]. 29–30 червня 2015 р. в Республіці Казахстан (м. Астана) відбулася Регіональна конференція країн Центральної та Південної Азії з протидії насильницькому екстремізму, на якій голова уряду Республіки Казахстан наголосив, що загроза екстремізму вимагає поглибленої співпраці й координації зусиль держав на довгостроковій основі, акцентувавши увагу на проблемі участі громадян у військових діях за кордоном на боці екстремістських і терористичних організацій [17].

Ураховуючи зазначене, можна констатувати, що в сучасних умовах екстремізм є реальною загрозою для людини, суспільства та держави. Ми переконані, що протидіяти цьому явищу необхідно комплексно, з урахуванням усіх проблем, які існують у соціумі, а також у міждержавних відносинах. Держава має підтримувати контакти з міжнародними організаціями та своїми іноземними партнерами з метою обміну відповідною інформацією та досвідом. Водночас держава не може покладатися суто на зовнішню допомогу в процесі розв'язання внутрішніх проблем і забезпечення національної безпеки.

Задля недопущення появи та поширення екстремізму органи публічної влади повинні зосереджувати увагу на забезпеченні достатнього життєвого рівня громадян, ефективному вирішенні соціальних, економічних і політичних питань, а також міжгрупових конфліктів. Для цього необхідно

створити дієву систему державного управління, забезпечити справедливе правосуддя, знизити рівень корупції та злочинності, запровадити проведення постійних діалогів із громадянським суспільством, залучати його представників до процесу вироблення та прийняття управлінських рішень.

Здійснене дослідження дає можливість окреслити нові напрями подальшого наукового розроблення проблеми протидії екстремізму, одним із яких є аналіз практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових інститутів у цій сфері.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Писаренко О. Н. Терроризм как крайняя форма выражения экстремизма / О. Н. Писаренко // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – № 10. – С. 241–248.
2. Пилюгина Т. В. Экстремизм: социально-правовой анализ причин возникновения и способов его преодоления / Т. В. Пилюгина // Общество и право. – 2011. – № 3 (35). – С. 231–233.
3. Васильев Ф. П. Природа современного экстремизма [Электронный ресурс] / Ф. П. Васильев. – Режим доступа: <http://jurnal.amvd.ru/indviewst.php?stt=214&SID>. – Загл. с экрана.
4. Бубнов Ю. Протестное поведение и права человека [Электронный ресурс] / Ю. Бубнов. – Режим доступа: <http://terroristica.info/node/303>. – Загл. с экрана.
5. A Security Service MI5 Behavioural Science Unit Operational Briefing Note: Understanding radicalisation and violent extremism in the UK. – Report No : 2008. – 12 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2008/08/20/mi5.pdf>. – Назва з екрана.
6. Saucier G. Patterns of Thinking in Militant Extremism [Електронний ресурс] / G. Saucier. – Режим доступу: [http://pages.uoregon.edu/gsaucier/Saucier\\_et\\_al\\_\\_militant\\_extremist\\_mindset\\_October08.pdf](http://pages.uoregon.edu/gsaucier/Saucier_et_al__militant_extremist_mindset_October08.pdf). – Назва з екрана.
7. Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе [Электронный ресурс] : Резолюция

Парламентской Ассамблеи Рады Европы от 29 сент. 2003 г. № 1344 (2003). – Режим доступа: [http://www.coe.int/T/r/Parliamentary\\_Assembly/%5BRussian\\_documents%5D/%5B2003%5D/%5BSept\\_2003%5D/Res%201344%20Rus.asp](http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2003%5D/%5BSept_2003%5D/Res%201344%20Rus.asp). – Загл. с экрана.

8. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом [Электронный ресурс] : Конвенция, принятая 15 июня 2001 г. в г. Шанхай. – Режим доступа: <http://ecrats.org/upload/iblock/2e5/1.pdf>. – Загл. с экрана.

9. Модельный закон о противодействии экстремизму [Электронный ресурс] : Принят на тридцать втором пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. Постановление № 32-9 от 14 мая 2009 г. – Режим доступа: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997\\_151&p=1322645070860517](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_151&p=1322645070860517). – Загл. с экрана.

10. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.

11. Мусаелян М. Ф. Экстремизм как угроза национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] / М. Ф. Мусаелян. – Режим доступа: <http://www.blog.servitutis.ru/?p=730>. – Загл. с экрана.

12. Мир против насилия и экстремизма [Электронный ресурс] : Резолюция ООН от 18 дек. 2013 г. № A/RES/68/127. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/68/127>. – Загл. с экрана.

13. Права человека и предупреждение насильственного экстремизма и борьба с ним [Электронный ресурс] : Резолюция, принятая Советом ООН по правам человека 2 окт. 2015 г. № 30/15. – Режим доступа: [http://ap.ohchr.org/documents/dpape\\_e.aspx?si=A/HRC/RES/30/15](http://ap.ohchr.org/documents/dpape_e.aspx?si=A/HRC/RES/30/15). – Загл. с экрана.

14. Письмо Временного Поверенного в делах Постоянного представительства Исламской Республики Иран при ООН от 12 дек. 2014 г. № A/69/663 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/716/82/PDF/N1471682.pdf>. – Загл. с экрана.

15. Remarks by President Obama at the Leaders' Summit on Countering ISIL and Violent Extremism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/09/29/remarks-president-obama-leaders-summit-countering-isil-and-violent>. – Назва з екрана.

16. Brandis G. Role of governments in countering violent extremism and terrorist propaganda [Електронний ресурс] / G. Brandis. – Режим доступу: <https://www.attorneygeneral.gov.au/Speeches/Pages/2015/SecondQuarter/12-June-2015-Role-of-governments-in-countering-violent-extremism-and-terrorist-propaganda.aspx/>. – Назва з екрана.

17. Премьер-министр РК Карим Масимов принял участие в региональной конференции стран Центральной и Южной Азии по противодействию насильственному экстремизму [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nomad.su/?a=3-201506300038>. – Загл. с экрана.

---